

Ann-Christine Petersson Hjelm

Emigrantexport: ett sätt för lokalsamhället att bli av med ”icke önskvärda element”?

Den svenska och irländska fattigvårdens förhållningssätt

1 Om ämnet och något om vägen dit

Åren som Rolf Nygrens doktorand innebar förtroende och en alltmer uppövad förmåga att argumentera för mina vetenskapliga avsikter. Kravet när det gäller intresseväckare, hos sagde vägledare, är absolut och nyhetsvärdet ska ha intentionen att bryta ny vetenskaplig mark. Det var därför med belåtenhet som jag fann ett uppslag, förmedlat av professor emeritus Ulf Beijbom, där han diskuterade emigration och huruvida europeiska myndigheter betraktade Nordamerika som avstjälningsplats för fattighjon under 1800-talet.¹ Ämnet *assisted emigration*² är föga uppmärksammat i Sverige men numera väl beforskat internationellt. I Storbritannien utfärdades särskild lagreglering på området genom *Act (1838) for the More Effectual Relief of the Destitute Poor in Ireland*.³ I praktiken innebar systemet att lokala myndigheter gav resebidrag till personer som

¹ Beijbom, Ulf, *Mot löftets land: Den svenska utvandringen*, LT:s förlag, Stockholm 1995, s. 61. (Omarbetning av *Amerika, Amerika! En bok om utvandringen*, 1977, s. 49). Berggren, Håkan, *Förenta staternas historia*, Halmstad 1966, s. 69. Berggren framhåller de lagar som stiftades redan under kolonialtiden för att motverka invandring av kriminella eller ”andra icke önskvärda element” som bland annat Storbritannien ansåg lämpliga att sända till kolonierna i Amerika.

² Begreppet *assisted emigration* ges en närmare förklaring i avsnittet *Assisterad emigration – irländska erfarenheter*.

³ Se ex. Moran Gerard, *Sending Out Ireland's Poor: Assisted Emigration to North America in the Nineteenth Century*, Four Courts Press, Dublin 2004. Miller, Kerby A., *Emigrants*

betraktades som en belastning för samhället, mot löfte av att bidragstagarna emigrerade. Inte heller i Sverige var lokalsamhället främmande för att reglera individers rörlighet.⁴ Seklet präglades av en omfattande, reglerad flyttningsrätt såväl vid utvandring som vid bosättning utanför sockengränsen. En förklaring till den beskurna rätten att bosätta sig fritt var att ansvaret för fattiga, kriminella och andra som ansågs ligga samhället till last inte skulle vältras över på någon annan socken. Diskussionerna kring problematiken tog fart i riksdagen i synnerhet under missväxtåren på 1860-talet.⁵

Beijbom konstaterade att denna metod enligt vittnesbörd i svenska utvandrabygder inte var helt okänd här, ”men allt skedde i hemlighet och kommuner och myndigheter var sällan öppet engagerade”.⁶ Vidare, framhöll Beijbom, brukade även kriminella element förpassas till Amerika av myndigheterna och enligt ”amerikanske konsuln i Göteborg reste mängder av icke önskvärda element också från Sverige till USA år 1890”.⁷ Mina efterforskningar om villkorade emigrationsresor i Sverige i syfte att på detta sätt minska försörjningsbördan av fattiga och kriminella liknande dem som avsågs i den irländska lagen gav endast begränsad information. Frågan om och i så fall hur assisterad emigration hanterades av lokalsamhället är relativt obruten mark i Sverige.

I mitt bidrag kommer jag att diskutera assisterad emigration av fattiga och kriminella till Nordamerika. Irland används som jämförelsematerial, mer än en regelrätt komparation, för att belysa en medveten myndighetsstrategi⁸ som syftade till att bli av med fattiga, brottslingar och individer som sågs som en belastning för samhället genom att skicka dem till Amerika, ibland med villkoret att de inte fick återvända.⁹

and exiles: Ireland and the Irish Exodus to North America, Oxford University Press, Oxford, 1985.

⁴ Se avsnitt nedan om Den rättliga regleringen av individens frihet och bosättning 1840–1903.

⁵ Gerger, Christina, *Där nöden var som störst: en studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdsocken 1815–1935*, Akademitryck, Stockholm Univ., Stockholm 1992 [Diss] s. 31.

⁶ Beijbom, 1995, s. 61, 1977, s. 49.

⁷ Beijbom, 1995, s. 61, 1977, s. 49.

⁸ Moran, 2004, s. 13 f och 70 f. Här behandlas enbart vad som kan betraktas som assisterad emigration genom myndigheters försorg. Moran behandlar i sitt arbete olika konstellationer av emigrationsstöd från olika intressen, såsom *landlords* och filantroper.

⁹ Crossman understryker att den irländska fattigvårdslagstiftningen inte kan förstås isolerad utan bör ses tillsammans med det engelska systemet. Rättskulturellt utgår lagarna

1800-talet är en omvälvande period. Industrialiseringen och den växande skaran av ekonomiskt utblottade individer som emigrerade till Nordamerika illustrerar avgörande händelser som diskuteras här.¹⁰ I forskningen beskrivs utvandringen som beroende av dels ”pushfaktorer”, dvs. svårigheter att finna utkomst i hemlandet, religiösa eller politiska inskränkningar etc., dels ”pullfaktorer”, dvs. möjligheter för individer enligt homesteadlagen att få tillgång till 65 hektar jord, stärkt religionsfrihet etc.¹¹ Utstötningsfaktorer till trots betraktas emigrationen till Nordamerika som frivillig medan ekonomiskt bidrag – för dem som betraktades ligga lokalsamhället till last – torde kunna tolkas som ett påtryckningsverktyg från myndigheternas sida att emigrera.

2 Emigrationsbistånd: fattigvårdens påtryckningsmedel på fattiga och kriminella?

Startskottet för den omfattande utvandringen till Nordamerika gick 1840.¹² Utvecklingen påverkades av avreglering av depositionskravet för emigranter, dvs. att ställa säkerhet för ett återvändande till landet.¹³ Det

från samma rättsideologi, likartad praxis och har en administrativt likartad uppbyggnad. Crossman, Virginia, *Politics, Pauperism and Power in Late Nineteenth-century Ireland*, Manchester University Press, Manchester 2006, s. 6.

¹⁰ Petersson, Birgit, ”*Den farliga underklassen*”. *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå 1983.

¹¹ Om ekonomiska och sociala orsaker, se Barton, 1994, s. 71. Forskning avseende emigranter som av religiösa skäl lämnat landet är beforskat, se George M Stephenson, *The religious aspects of Swedish immigration. A study of immigrant churches*, Minneapolis 1932. Beijbom, 1995, s. 9–31. Norman, Hans och Runblom, Harald, *Amerikaemigrationen*, Bohusläningens AB, Uddevalla, 1980, s. 48 ff. I Danmark uppgavs 1875 hur den danske socialistledaren Louis Pio fick 10 000 kr genom polismyndigheternas försorg för att emigrera förutsatt att han aldrig återkom till landet som exempel på politiskt icke önskvärda elements avlägsnande. Politiskt blev värnpliktsvägrarna en betydande fråga enligt angivna källa. Beijbom, Ulf, 1995, s. 39 ff. ”Udstötnings- och attraktionslagar” som ekonomisk förklaringsmodell, se ex Barton, 1994, s. 37. Moran, 2004, s. 13 ff.

¹² Runeby, Nils, *Den nya världen och den gamla. Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820–1860*, Svenska bokförlaget, Uppsala, 1969, s. 131 f.

¹³ Kungl. förordning av den 4 maj 1840. SFS 1840:15. Upptakten till den restriktiva utvandringslagstiftningen behandlas av Agnes Wirén, *Uppbrott från Örtagård: Utvandring från Blekinge till och med år 1870*, Gleerup, Lund, 1975, s. 30 ff.

enorma befolkningstappet år 1903 innebar att emigrationen kom att politiskt starkt ifrågasättas på bred front och krav på en emigrationsutredning restes.¹⁴ 1840–1903 är således en relevant period att diskutera. Här problematiseras alltså, vid sidan av den självvalda emigrationen, om myndigheter såg en möjlighet att sända fattiga, kriminella element till Nordamerika. Avsikten är inte att belysa regelrätt deportation av kriminella som exempelvis Storbritannien tillämpade.¹⁵ I stället är det förekomsten av eventuell reseersättning av socknarna, senare kommunerna¹⁶, till individer mot löftet att de emigrerade.

I svensk forskning diskuteras inte om emigration användes som ett verktyg för att bli kvitt befolkning som sågs som en belastning, i första hand ekonomiskt. I delar av Europa är frågan däremot uppmärksammas som en social- och kriminalpolitisk del av myndigheternas legitimerade verksamhet på lokal, regional och central nivå. Såsom nämnts hävdar Beijbom att myndighetsbistånd vid utvandring var en realitet även i Sverige. Är då anledningen till att fenomenet är relativt obeforskat hos oss att sådant bidrag förblev ovanligt i Sverige eller att frågan inte har belysts? Frågan är inte enkel att besvara, delvis på grund av att Sverige, till skillnad mot Irland, inte hade en offentlig agenda. För att få ett grepp om den svenska situationen krävs därför en mer omfattande kartläggning av enskilda fall utifrån ett flertal källor, såsom husförhörslängder och fattigvårdsstyrelsernas protokoll.

Situationen i Irland utgör en intressant jämförelsegrund. Där tillämpade myndigheterna 1838 års irländska fattigvårdslag just i syfte att minska belastningen på samhället. Av den anledningen har jag funnit det givande att diskutera det irländska och svenska förhållningssättet till assisterad emigration utifrån en rättskulturell ansats. Möjligheten att diskutera rättslig identitet problematiseras ytterligare nedan, från utgångspunkten att det är fruktbart att tillämpa komparativa verktyg.

Epitetet ”icke önskvärda element” är relativt. Eftersom begreppet inte har en fast definition i svensk fattigvårdslagstiftning är det ogörligt att

¹⁴ Se ex. Barton, 1994, s. 135. Över 35 000 personer lämnade Sverige detta år; en sista emigrationstopp. Se Lars Ljungmark, *Den stora utvandringen*, Stockholm, 1965, s. 179–180.

¹⁵ Se Beijbom, 1977, s. 49–50, England sände mellan 1870 och 1891 8 000 personer till Amerika som ett alternativ till fängelse. I Danmark protesterade 1868 amerikanska sändebudet i Köpenhamn mot att danskarna sände förbrytare till USA. Jfr Nova Suecia, Delaware, som användes som svensk deportationsort från 1638, se ex. Beijbom, 1995, s. 32.

¹⁶ Socken som administrativ enhet ersattes den 1 januari 1863 med borgerliga kommuner.

belägga antalet individer myndigheterna faktiskt sände till Nordamerika. Allmänt torde alla som sågs som en belastning i lokalsamhället, dvs. ekonomiskt, politiskt, religiöst, socialt, osv. kunna inlemmas här. Den samtida politiska debatt som redovisas nedan visar att fattiga och kriminella ansågs vara en börda för samhället. För att göra jämförelsen i förhållande till den irländska fattigvårdslagen mer givande har jag valt att belysa likartade fall. En öppen diskussion kring förståelsen av begrepp sker nedan och redovisas i fallbeskrivningarna.

3 Emigrationsexport – en realitet?

Ett syfte med detta bidrag är att ta upp frågan om det i Sverige förekom *assisterad emigration*¹⁷ genom myndigheters försorg. Om så var fallet, hur motiverades detta av myndigheterna och hur realiserades verksamheten i praktiken? Aktuell tidsperiod innefattar åren från 1840, då Sverige får en öppnare policy gentemot utvandring, fram till 1903, då emigration ifrågasätts på bred front. Mer specifikt aktualiseras följande två spörsmål om assisterad emigration till Nordamerika:

a) Går det att se tendenser till uppkomst av en specifikt svensk och en specifikt irländsk rättskultur på området? Om ja, återfinns på den politiska, lagstiftande och mediala arenan ett mer protektionistiskt förhållningssätt som grund för den svenska rättskulturen i jämförelse med den irländska?

b) Hänvisas det till ”oönskade element” som lokalsamhället ville bli av med i källor eller politiska diskussioner? Om så, vilka var dessa ”oönskade element” enligt aktuella källor?

Ramar måste skapas för att ge denna komplexa problematik en rimlig omfattning i arbetet. Frågan, om dylik emigrationsexport av individer som samhället såg sig ha en chans att bli kvitt, hanteras därför dels genom traditionella rättskällor rörande emigration, dels genom referat från samtal med professor emeritus Arnold H Barton.¹⁸ Bartons samlade erfaren-

¹⁷ Det angloamerikanska begreppet *assisted emigration* har jag funnit givande att tillämpa för att diskutera fenomenet också i svensk rättskultur.

¹⁸ Professor emeritus Arnold H Barton, specialiserad på skandinavisk historia i Nordamerika, tillika även hedersdoktor vid Uppsala universitet.

het av emigrationsforskning ger en unik aspekt på ett område som inte blivit uppmärksammat vetenskapligt och tanken är att dessa samtal ska komplettera doktrin och rättskällor.

Förekomsten av legitimerat emigrationsbistånd från svenska myndigheter är komplext att belägga genom tillgängliga källor. Kvantifieringar av eventuell emigrationsexport av individer ligger utanför detta arbetes ramar.¹⁹ Problematiken ska här i stället diskuteras genom att fokusera på den rättsliga hanteringen av biståndet och genom att kartlägga enskilda individers situation i praktiken. Så, vilka källor finns då att tillgå för att identifiera människor som myndigheterna såg som en samhällelig belastning? Något protokoll utformat enbart för att ge villkorade bidrag till emigration fördes inte systematiskt. I församlingens utflyttningslängd under kolumnen *Övrigt* finns uppgifter om exempelvis kriminalitet, oäkta barn etc. Där står även om personen i fråga emigrerade. Fattigvårdsstyrelsens eller kommunernas protokoll ger sedan besked på individnivå om bidrag gavs i syfte att förmå individen att emigrera till utlandet.

4 Kulturell förståelse av assisterad emigration: en komparativt inspirerad ansats

Går det då att diskutera *rättskultur* med ovan angivna anslag? Min uppfattning är att förståelsen av en kultur beror på dess kontext och betydelsen varierar beroende på forskarens tolkning.²⁰ Möjligheterna att genomföra rättskulturellt inspirerade arbeten är föremål för polemik och svårigheten med att förstå andra rättskulturer är omskriven inom flera vetenskapliga områden.²¹ Lawrence Rosen diskuterar tänkvärt nödvändigheten av att nå

¹⁹ Förekomst av fattigvårdsunderstöd redovisades bland annat i Landshövdingarnas berättelser. Härav framgår även hur understödet liksom emigrationen ansågs belasta länen.

²⁰ "Whether we can ever get to know another culture from the inside – the answer being 'of course, we can', and 'of course, we cannot' [...] but we do not have to be able to point to every nuance of personal meaning to be able to say a great deal about the logic of the culture that is conveyed to its own members." Rosen, Lawrence, *Beyond compare*, In *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*, Pierre Legrand and Rodrick Munday, (eds.) Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 502.

²¹ Petersson Hjelm, Ann-Christine, *A Comparative Bridge: Challenges in Teaching Comparative legal history*, Ur How to teach European comparative legal history: Workshop, Faculty of law, Lund university, 19–20 august, 2009, (Eds Kjell Å Modéer and Per Nil-sén), Juristförlaget, Lund 2011, s. 164.

kärnfrågan vid komparation och hur varje förståelse kan bli snedvriden: "when we fall into the trap of thinking that the ways we have come to view the connections among various aspects of a culture are the ways those connections 'naturally' tend to take shape. Much depends, of course, on the assumptions and position from which one starts the comparison".²²

Här tas en bred utgångspunkt för att urskilja rättsliga, men även religiösa, sociala, politiska och ekonomiska föreställningar som kan antas ha påverkat rättskulturen i Sverige och Irland.²³ För att få en förståelse av förutsättningarna av emigrationsbistånd är min uppfattning att rättssystemet *per se* inte kan separeras från sitt kulturella sammanhang. En ledande auktoritet som är givande för den diskussion som förs här är Roger Cotterrell.²⁴ Han understryker fruktbarheten av rättssociologin för arbeten som syftar till att studera hur normsystem skapas och hur de tillämpas av myndigheter i en samhällslik kontext.²⁵

Ingen renodlad komparation sker i det följande av Irlands och Sveriges emigrationsstrategi av "icke önskade elements" resa till Nordamerika utan avsikten är att rikta söklyset mot ländernas rättskulturella förståelse av problematiken. Ett jämförande, historiskt perspektiv på utvandrarens förutsättningar inhämtas i dokument samt genom refererade samtal med Barton, i syfte att ytterligare belysa det studerade fenomenet.²⁶

²² Rosen, 2003, s. 496.

²³ Modéer, Kjell Å.: Juristernas nära förflutna – Rättskulturer i förändring, Santérus förlag, Stockholm, 2009, s. 41 ff.

²⁴ Petersson Hjelm, 2011, s. 164. Redogör för nyttan av ett rättssociologiskt perspektiv i juridik för att se frågan i dess samhällslik kontext.

²⁵ Cotterrell, Roger, *The Sociology of Law*, 2 uppl., Butterworths, London, 1992, s. 27.

²⁶ Professor Barton kontaktades 2011-04-15. I ett mer utförligt brev presenterades Värbokens direkta frågeställning och de i artikeln refererade svaren. Barton gav vid samtal 2011-08-01 värdefulla synpunkter på området. Ansvaret ligger dock helt på författaren till detta arbete för hur replikerna har placerats i sitt sammanhang. Attityder gentemot emigration som fenomen var ett av delmålen i det välciterade arbetet: Barton, H. Arnold, (1994). *A Folk Divided: Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*. Southern Illinois University Press Carbondale, IL Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

5 Rättslig reglering av individens rörelsefrihet 1840–1903

Individens rörelsefrihet var inte enbart reglerad vid emigration utan även bosättning och uppehålle inom landet reglerades i Sverige. Under 1700-talet kom ett flertal författningar att exemplifiera hur samhället framför allt styrde de mindre bemedlade medborgarnas frihet, såsom genom rätten att neka personer bosättning, om de befarades belasta fattigvården, såsom t.ex. i 1788 års Kungl. kungörelse.²⁷ 1840-talet innebar en viss liberalisering genom 1847 års fattigvårdsförordning som gav ökad frihet att flytta från en socken till en annan.²⁸ Samma år inrättades fattigvårdsstyrelsen och socknarna hade en relativ frihet avseende understödsformerna. Persondata om dem som beviljas fattigvård antecknades i *fattigboken*, en källa som innehöll ungefär samma information som sockenstämmoprotokollet.²⁹ Forskning visar på lokala myndigheters rädsla i Sverige att ”utsocknes mindre bemedlade personer skulle ta sitt säte i församlingen”.³⁰ Resultatet blev att personer aktivt avvisades som en konsekvens av dessa farhågor och att avvisandet blev ett rutinuppdrag för sockenstämman.

På motsvarande sätt reglerades försvarslösa, dvs. personer som inte ägde laga försvar enligt 1833 års försvarslöshetsstadga, och ådömdes allmänt arbete på obestämd tid på korrektionsinrättningar. Viss liberalisering skedde även i denna stadga 1846, jämte tillägg i Kungl. kungörelse 13 juli 1853 genom att den erkänt ordningsamme försvarslöse kunde erhålla ett intyg om att han efter förmåga sökte ärlig försörjning.³¹ Den försvarslöse var, liksom övriga invånare, underkastad passtvång. Vid början av 1800-talet innebar passtvånget begränsade möjligheter att röra sig fritt i Sverige. Flera dokument krävdes även för att bekräfta folks tillhörighet

²⁷ Gerger, 1992, s. 29. Av den 5 december 1788.

²⁸ SFS 1847:23, Kungl. Maj:ts nådiga förordning angående fattigvården i riket. Infördes den 25 maj 1847. Se ex. Gerger, 1992, s. 136.

²⁹ Efter 1862 kommunalstämmoprotokollet.

³⁰ Gerger, 1992, s. 74.

³¹ Kungl. Maj:ts nådiga stadga angående försvarslösa och till allmänt arbete förfallna personer, den 29 maj 1846.

och frejd under perioden.³² Passtvänet avskaffades genom Kungl. förordning den 21 september 1860 men det gällde inte den försvarslöse.³³

En liberalisering skedde även gällande utvandringen. Perioden inledes med antagande av Kungl. förordning, 4 maj 1840³⁴, där tvänget för utlandsresenärer att ställa borgen som säkerhet för sitt återvändande till Sverige avskaffades.³⁵ Under nödåren (1864–1878) ökade utvandringen liksom trycket på fattigvården – emigrationstopparna avspeglade ofta direkta företeelser i samhället. År 1884 blev utvandringsfriheten också mer reglerad som en konsekvens av ökad emigration av bland andra värnpliktiga. Utvandrarerna måste därefter uppvisa flyttningsbetyg medan det tidigare inte sällan räckt med ett frejdebetyg.³⁶ Pastorsämbetet noterade på det standardiserade flyttningsbetyget om personen ”åtnjöt medborgarligt förtronde”.³⁷

Andelen fattiga ökade under 1800-talet och de medellösa kom allmänt att betraktas som en fara för samhällen i Europa.³⁸ En ny förordning utfärdades den 9 juni 1871, där bland annat rättigheterna för de individer som betraktades som vårdberättigade inskränktes.³⁹ I lagstiftningen ovan framgår hur utsatta grupper också etiketterades under perioden 1840–1903 för att hanteras av samhället.⁴⁰

Vilka krav ställdes då på invandrarna, i synnerhet utfattiga personer eller de med ett kriminellt förflutet, vid ankomsten till Nordamerika? Barton poängterar att tidsaspekten är av betydelse och vid periodens

³² Enligt Kungl. förordning av den 20 januari 1865. Se Lext, Gösta, *Studier rörande svensk emigration till Nordamerika 1850–1880: Registrering, propaganda, agenter, transporter och resvägar*, Landsarkivet i Göteborg, Göteborg 1977.

³³ SFS 1860:34.

³⁴ SFS 1840:15, s. 3.

³⁵ Motionen lades i riksdagen av Lars Johan Hierta. Se Beijbom, 1995, s. 34. Barton, 1994, s. 11, 14. Runeby, 1969, s. 132. Runeby framhöll Hiertas malthusianskt färgade syn på utvandring.

³⁶ Wirén, 1975, s. 19. Lext, 1977, s. 29 ff.

³⁷ Norman, och Runblom, 1980, s. 48 ff.

³⁸ Se ex. Petersson, Birgit, ”*Den farliga underklassen*”. *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå 1983. Vid riksdagen 1840/41 lades en motion av C A Agardh rörande behovet av statens ingripande mot bakgrund av den enorma ökningen av fattighjon, backstugusittare och inhysseshjon. Jfr Runeby, 1969, s. 180–181. Agardh avvisar emigration som lösning.

³⁹ Se Beijbom, 1995, s. 18, 42, Barton, 1994, s. 3.

⁴⁰ Runeby, 1969, s. 95. Debatten om fattigdom och överbefolkning kom ständigt att knytas samman med emigration från 1830-talet.

inledande decennier var regleringen begränsad i hamnstäder som New York, Castle Garden.⁴¹ Vid slutet av seklet skärptes kraven till en mer kritisk urskiljning av individer även om förfarandet i praktiken omfattade fysisk kontroll och förhör på enbart några minuter. Immigrationsstationen Ellis Island symboliserar ofta denna urskiljningsprocess. Trots den stora mängd av personer som passerade denna station var den i gång först 1892.

6 Emigrationens rättspolitiska agenda och synen på dem som utvandrade

Forskningen visar att emigranterna sällan tillhörde de allra fattigaste, såsom inhysesbarn, backstugusittare och statare, ofta representerade av äldre, handikappade och psykiskt sjuka.⁴² Initialt utvandrade hantverkare och bönder från Sverige, där flertalet var relativt välbärgade medan ensamutvandringen dominerade vid slutet av seklet.⁴³ För att få besked om utvandring alls skedde bland utsatta individer genomförde jag en mer omfattande sökning i Emibas⁴⁴ vid Utvandrarhus i Växjö. Sökningen visade att ett inte obetydligt antal individer utvandrade från fattighus och fängelser eller beskrevs som "inhyses", "fattiggossen" eller liknande i databasen.⁴⁵ Hur de många medellösa resor finansierades framgår däremot

⁴¹ Samtal 2011-08-01.

⁴² Norman, och Runblom, 1980, s. 60.

⁴³ Beijbom, 1995, s. 38.

⁴⁴ Emibas är en databas som innehåller emigranter från mer än 2 300 församlingar, sammanlagt 1 093 689 poster, omkring tre fjärdedelar av alla emigranter från Sverige. Databasens uppgifter är hämtade ur de svenska kyrkoarkivens utflytnings- och husförhörslängder och från rotemansarkiven för delar av Stockholm.

⁴⁵ Enbart sökord "fattig" alternativt "fängelse" genererade flera tusen träffar i Emibas. Husförhörslängderna ger enbart information, vilket exemplifieras av "fattiggossen" Karl Johan Gyllander, f. 1865-04-24, som emigrerade till Amerika från Borgsjö, enligt husförhörslängden A1:5C, s. 634. Husförhörslängden indikerar att ett större sällskap lämnade Borgsjö men anledningen eller finansieringen framgår inte av denna källa. I Wiréns avhandling, som är en regional studie, saknas ekonomiskt sämre ställda grupper under 1800-talets första del och enbart enstaka undantag förekommer mot slutet av 1870-talet. Wirén, 1975, s. 90. Wirén drar även slutsatsen, s. 95, att: "Landsbygdens s.k. underklass – fattiga och backstugusittare m.fl. – deltog varken i emigrationen till Nordamerika eller Europa."

inte i databasen utan kräver, som fallbeskrivningarna nedan visar, att flera källor granskas parallellt.

Den rättspolitiska agendan och synen på dem som emigrerat under 1800-talet är relativt väl dokumenterad.⁴⁶ För att ge en inblick i förhållandena är det givande att illustrera tidens debatt som ofta utgjorde en hätsk diskussion mellan förespråkare av emigration och motståndare till den.⁴⁷ Extra näring fick debatten genom diskussionen om vilka utvandrarna egentligen var. Två ståndpunkter illustrerar ytterligheterna, dels att landet ansågs förlora stora delar av den resursstarka befolkningen vid utvandring,⁴⁸ dels att emigrationen var "en välkommen avlastning av en befolkning, som landet inte förmådde försörja – åtminstone inte till en början".⁴⁹

Rättspolitiskt kan förenklat en skiljelinje dras mellan konservativa och liberala krafter, i en diskussion som fördes i termer av *förlust av befolkningskapital* kontra en möjlig *samhällsavlastning*. Vid 1840-talets inledning fanns, menade Barton, en beundran för Amerika i det liberala lägret medan ett avståndstagande synliggjordes i det konservativa lägret.⁵⁰ Liberalerna ansåg att staten existerade för att upprätthålla välfärd och rättigheter och emigration var en möjlig utväg vid statens misslyckande. Konservativa röster höjdes däremot mot bristande solidaritet, patriotism och moralisk styrka gentemot Sverige och vikten av arbetskraft som en förutsättning för ekonomisk utveckling underströks.⁵¹ Tonläget skärps även gentemot den växande andelen fattiga och andra grupperingar som betraktades belasta samhället.⁵² Några av de mer högljudda rösterna i olika forum har fått illustrera epoken. Förtydligas ska vidare att tonviken har lagts på att belysa frågan om "icke önskvärda element" som socknen fick dra försorg om.

Lokaltidningar citeras ofta i forskningen och det är ingen slump eftersom de mer utvandringsintensiva områdena publicerade ett rikt material.⁵³ I

⁴⁶ Se ex Wirén, 1975, s. 66 ff. Barton, 1994. Beijbom, 1995, etc. Tilläggas ska att synen på befolkningsöverskott/-underskott behandlas olika i läror såsom malthusianismen.

⁴⁷ Se ex Lewin, Leif, *Ideologi och strategi: svensk politik under 130 år*, 5 uppl., Norstedts juridik, Stockholm 2002, om protektionism kontra frihandel.

⁴⁸ Norman, och Runblom, 1980, s. 72.

⁴⁹ A.a., s. 8.

⁵⁰ Barton, 1994, s. 11.

⁵¹ A.a. s. 35–36.

⁵² Se Runeby, 1969, avsnitt V. Revolution och republik, s. 91 ff.

⁵³ A.a., avsnitt X, Den casselska utvandringen.

Östgöta Correspondenten, jämförde C. F. Ridderstad emigrationen med "mani" och i Nya Wermlands Tidningen (NWT) gavs tydligt uttryck för misstro såväl mot emigranterna som mot emigration.⁵⁴ I NWT uttryckts misstron, den 11 april 1855, med att det inte var överflödigt arbetskraft som utvandrade, eftersom arbete fanns i provinsen, utan orsaken var i stället en "tillväxande äventyrare- eller rättare sagt dagdrivarelusta". Emigrantprofilen beskrevs i tidningen genom att inga är "mera lata, sedeslösa och liknöjda än de, som till andra orter utvandra". En anledning var att den mer bemedlade befolkningen fick ökande omkostnader för fattigvården och frågan om utvandringens inflytande på fattigvården blev föremål för debatt i lokalsamhället.⁵⁵

Emigrationspropaganda av det mer högmälda slaget kom också från akademiskt och politiskt håll. Tre spridda men starka röster får illustrera det. År 1840 publicerade prästen Petrus Laestadius ett manifest som välkomnade den rättsliga avregleringen.⁵⁶ Landets prohibitiva åtgärder mot emigration, menade Laestadius, var "naturvidriga".⁵⁷ Han framhöll utvandringens fördelar med att "vi skickar vårt överskott dit, istället för att kväva dem i fattigdom i Sverige".⁵⁸ I en avhandling från 1875 ifrågasatte professor Wilhelm Erik Svedelius om emigration verkligen innebar en förlust för Sverige eftersom dessa individer annars hade ökat bördan för fattigvården och massan av utarmade.⁵⁹ Professor Knut Wicksell deltog i debatten och i föredragen *Om Utvandringen, dess betydelse och orsaker* i Stockholm och Uppsala 1881 framhöll han att emigration inte var en permanent och tillfredsställande lösning för att motverka fattigdom.⁶⁰ Wicksell berör vad han beskriver som den beryktade utvandringen (ofta från Danmark och Nordtyskland) och hur myndighetspersoner i de bortresandes hemtrakter betraktar utvandringen som en lättnad

⁵⁴ Barton, 1994, s. 19. Runeby, s. 229.

⁵⁵ Gillberga kyrkoarkiv KI 6, sockenstämmoprotokoll 1855-05-13. Se Runeby, 1969, s. 432 ff. I Runebys bok redogörs för hur den anförda debatten i Nya Wermlands Tidningen 1855 utgör tändvirke till sammankomsten. En petition utformades som syftade till "en förbättrad lagstiftning rörande utvandringsrättigheten". Runeby, 1969, s. 433–434.

⁵⁶ Laestadius, Petrus, *Tänkar om fattigdomen och fattigvården i Sverige*, Stockholm, 1840.

⁵⁷ A.a., s. 33–39.

⁵⁸ Om Laestadius, se Runeby, 1969, s. 116. Runeby understryker dennes malthusianska lösningar: staten ska inte reglera sociala missförhållanden i högre utsträckning.

⁵⁹ Barton, 1994, s. 75.

⁶⁰ A.a., s. 72.

för kommunerna. På detta vis befrias kommunerna ”från några af sina sämsta element”. Wicksell skriver att det är ”gemenligen socknarnas värsta afskrap, barn uppväxta i de sämsta hem, och af hvilka ej annat kan väntas, än att de skola träda i sina fäders och mödrars fotspår; och man är glad att tills vidare varda dem qvitt”.⁶¹

1903 ifrågasatte professor Pontus Fahlbeck, i riksdagens första kammare, den fortsatt höga emigrationen eftersom de ekonomiska förutsättningarna i landet förbättrats från sekelskiftet.⁶² Fahlbeck kom att tillhöra Nationalföreningen mot emigration som bildades 1907 där även den namnkunnige statistikern Gustav Sundbärg blev medlem. Såsom redan påpekats ansågs massutvandringen vid sekelskiftet vara ett partiöverskridande problem och *Emigrationsutredningen*⁶³ tillsattes.⁶⁴ Utredningen kom att ledas av nämnde Sundbärg och utmynnade i 21 volymer.⁶⁵ Kommissionen underkände dock det konservativa förslaget som föreslog skärpt lagstiftning mot utvandring och epokens slut utmärktes av stöd för en mer liberal linje.

7 Lokalt administrerade bidrag för emigration från Sverige?

Beijbom hävdade att lokalsamhället lämnade emigrationsbidrag till fattiga, kriminella och andra som betraktades som en belastning för fattigvården under 1800-talet. Förekomsten av bidrag för att sända individer som låg lokalsamhället till last ansåg även Barton som en realitet. Barton delar även Beijboms åsikt att fattigvårdsstyrelsens ledamöter agerade

⁶¹ Wicksell, Knut, *Om Utvandringen, dess betydelse och orsaker*, Föredrag hållet i Stockholm den 25 och den 28 november samt i Uppsala den 3 december 1881, Albert Bonniers förlag, Stockholm, 1882, s. 15.

⁶² Barton, 1994, s. 133.

⁶³ http://www.ub.gu.se/sok/ebok/egna/textarkiv/emigrationsutredningen/pdf/00_betankande.pdf. Sundbärg, Gustav, *Emigrationsutredningen. Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål: jämlikt Kungl. brefvet den 30 januari 1907, afgifvet af Gustav Sundbärg*, Nordiska bokh., Stockholm 1913.

⁶⁴ Barton, 1994, s. 147. År 1904 understryker Jakobson, i riksdagens andra kammare, möjligheterna för befolkningen att få utkomst i Sverige och framhåller emigrationsproblemet.

⁶⁵ Norman, och Runblom, 1980, s. 73.

självrådande i dylika fall.⁶⁶ Assisterad emigration i den mening som jämförelsematerialet visar i Irland har dock inte förekommit i Sverige.

Hur kan Beijboms påstående beläggas genom tillgängligt källmaterial? Vid en studie av lokalsamhällets roll som administratör av strategiska emigrationssatsningar utgör fattigvårdsstyrelsens protokoll jämte husförhör, utflyttningslängder och emigrationsdatabaser betydelsefulla källor. Protokollen från fattigvården fördes på lokal nivå över dem som fick understöd av socknarna (senare kommunerna). Fallen är tidskrävande att finna och kräver att flera källor granskas parallellt. Nedan har jag valt att lyfta fram fyra fall som visar på ett lokalt engagemang vid emigration av svenskar. Definitionen av dessa personer, som ”personer som ligger samhället till last”, är min enligt ovan anförda förutsättningar:

Värmlänningen *Anders Andersson* var antecknad i husförhör hos sina föräldrar som var inhyses folk i Herredalen.⁶⁷ Redan våren 1876 lämnade en äldre syster Sverige för Nordamerika. Av fattigvårdsstyrelsens protokoll framgår att den 24 maj 1880 utbetalades 6 kronor och 50 öre för persedlar och 205 kronor till Anders för utresa till Förenta Staterna i Nordamerika. Fattigvårdsstyrelsens ordförande i Karlanda socken godkände utbetalningen till den utfattige unge mannen. Protokollet undertecknades och distribuerades i Hämnäs den 18 mars av Olof Persson, Herredalen.

Utgången blev en annan för *änkan till Fredrik Larsson*, från Boksta ägor, som den 28 juni 1891 framlade en begäran om resebidrag vid fattigvårdsstyrelsens ordinarie sammanträde i Vittinge kommun. Av protokollets första paragraf framgick att änkan före hemkomsten till Sverige vistats i Amerika. Hon ville återvända men var inte ”tillräckligt bemedlad att själv bekosta sig återresan”. Fattigvårdsstyrelsen menade dock att änkan Larsson hade närmare anhöriga i Sverige ”hvilka befinna sig i tämligen bergade omständigheter” och således kunde bistå änkan. Änkans begäran lämnades utan avseende.

Den unga pojken *Haldor Lindfors* fall upptogs så sent som den 1 oktober 1910 av fattigvårdsstyrelsen i Luleå.⁶⁸ Haldor hade, enligt skrivelse från ordföranden vid skyddshemmet i Neder Kalix, beviljats inträde där.

⁶⁶ Samtal 2011-08-01.

⁶⁷ Korsbyn, A1:16, s.243, arbetare, född 1858-01-17. Utvandrade från Kristiania 1880-08-21 (no 40) utflyttningslängden 1880.

⁶⁸ Fattigvårdsstyrelsens protokoll i Luleå, punkt 10.

Fattigvårdsstyrelsen avvaktade dock att skicka pojken till skyddshemmet för att invänta utgången av en förfrågan om Amerikaresa för familjen Lindfors. Enligt protokoll från Fattigvårdsstyrelsens sammanträde den 2 januari 1911 intogs dock anbud för att auktionera ut Haldor. Det lägstabud som gavs för utackordering av Haldor antogs inte utan styrelsen beslöt att infordra nya anbud. Om Haldor återförenades med sin familj och företog resan till Nordamerika framgår inte i återfunna protokoll.

Samuel Johan Lif var en ökänd brottsling från Småland och hans fall utgör ett av de mer spektakulära fallen avseende resebidrag. I detta fall gavs pengar för att få en ökänd brottsling att lämna socknen med villkor att aldrig återvända. Denne soldatson var född i Bäckfall, Hässleby socken, den 10 maj 1824.⁶⁹ Lif var en återfallsbrottsling som, enligt husförhöret, bland annat häktades för stöld och handel med tjuvgods i december 1846. Påföljd, enligt Aspelands häradsrätt, den 1 juni 1847, blev 23 dagars fängelse och kyrkoplikt i Lönneberga. De två kommande åren blev Lif på nytt häktad, i det senare fallet för stöld i Döderhult och dömd för tredje resan stöld.⁷⁰ Slutligen döms Lif, år 1853, vid Aspelands härads sommarting för rån, kyrko- och inbrottsstöld till att mista livet genom halshuggning.⁷¹ Dödsdomen kom senare att omvandlas till livstids fängelsestraff. Mot bakgrund av en nådeansökan till kungen tog stämman i Lönneberga kommun upp den livstidsdömda fångens begäran om vitsord på sammanträde den 14 maj 1871. Lif släpptes tre år senare från fängelset och återvände till Lönneberga.⁷² Den 21 juli 1889 ansökte Lif om bidrag från kommunen för att antingen emigrera till Nordamerika eller få bistånd till att skaffa bostad. Villkorat – att den notoriske återfallsförbrytaren inte fick återvända till landet – erhöll han emigrationsbidrag. Lif utvandrade från den utdömda backstugan den 20 april 1889 och lämnade landet i januari efterföljande år.⁷³

⁶⁹ Hässleby födelsebok, CI:2, pag. 156

⁷⁰ I dom den 21 januari 1850 blev Lif dömd till ett par spö och 3 år fästning.

⁷¹ Lönneberga A1:10, 1843–1850, pag. 82.

⁷² Den 10 juli 1874.

⁷³ Jernemåla, Backstugan Westrahult, A1:19, pag. 134. Nordamerika, 20 april 1889, utresenummer 8, 1889 års utflytningslängd. Utresa till Nordamerika 1890-01-31.

8 Assisterad emigration – irländska erfarenheter

Drottning Victoria fastställde i november 1837 en lag kallad *Act for the More Effectual Relief of the Destitute Poor in Ireland*.⁷⁴ Lagen innebar att utblottade⁷⁵ kunde erhålla emigrationsbistånd och gav finansiella förutsättningar för Boards of Guardians att driva så kallade arbetshus.⁷⁶ Lagen stadgade enligt lagrum LI:

and if at any such Meeting the Majority in Value of the Rate-payers present shall agree to and sign an Application to the Commissioners for the raising of a Rate to assist Emigration, it shall be lawful for the Commissioners from Time to Time, by Orders under their Seal, to direct the Guardians to raise such Sums as the Commissioners shall think requisite for assisting Emigration, such Sums not to exceed in any One Year One Shilling in the Pound upon the net annual Value of the rateable Property of such Division; and the Sums in such Orders mentioned shall be raised by the Guardians by a Rate under this Act on such Division, or by a Charge on the future Rates of such Division, so that One Fifth at least of the whole Sums so to be raised under any such Order shall be paid in the first and each subsequent Year until the whole shall be discharged; and the Sums so raised shall be applied, under the Directions of the Commissioners, by the Guardians of the Union, in conducting or assisting and in defraying the Expences connected with the Emigration to *British* Colonies of poor Persons resident in such Division.

Under Lord John Russells whig-administration, från juli 1846, fanns en föreställning om stärkt statligt engagemang och stöd för assisterad emigra-

⁷⁴ Fattigvårdssystemet pågick från 1838 fram till 1925, Crossman, 2006, s. 2.

⁷⁵ Enligt XLI: And be it enacted, That when the Commissioners shall have declared any Workhouse of any Union to be fit for the Reception of destitute Poor, and not before, it shall be lawful for the Guardians, at their Discretion, but subject in all Cases to the Orders of the Commissioners, to take Order for relieving and setting to work therein, in the first place, such destitute poor Persons as by reason of old Age, Infirmary, or Defect may be unable to support themselves, and destitute Children; and in the next place, such other Persons as the said Guardians shall deem to be destitute Poor, and unable to support themselves by their own Industry, or by other lawful Means: Provided always, that in any Case where there may not be sufficient Accommodation for the Relief of all the Persons applying for Relief whom the Guardians shall deem to be destitute Poor, the Guardians shall relieve such of the said Persons as may be resident in the Union before or in preference to those who may not be so resident.

⁷⁶ Moran, 2004, s. 82. 1846 erhöill ”en familj” som regel £ 60 vid assisterad emigration. Urvalet av emigranter i praktiken, se Moran, 2004, s. 176 ff.

tion men redan i november samma år uttryckte Russel tveksamheter till verksamheten.⁷⁷ År 1848 utvidgades dock lagen till att omfatta resebidrag även till länder som inte var koloniserade, såsom Nordamerika.⁷⁸ Miller visar att omfattningen av den assisterade emigrationen blev betydande när parlamentet ändrade lagen genom att tillåta styrelseledamöterna vid fattighuset att finansiera de inhysta "fattighjonens" resor: från tidigt 1850-tal sändes årligen omkring 5 000 personer i väg till Nordamerika.⁷⁹ En möjlighet för fattighjon att få bistånd av myndigheterna var att de registrerade sig i arbetshuset. Trots miserabla förhållanden blev arbetshuset överfulla och ett sätt att tömma dem var att ytterligare uppmuntra emigration.⁸⁰ Tidvis infördes skärpningar i villkoren för assisterad emigration då vägen för de mest utsatta gick via dessa institutioner till Amerika. Kontroll av förfarandet skedde genom att vissa tidsramar infördes innan emigrationsbistånd erhöles och lagen förnekade "relief outside the workhouse".⁸¹ Bidraget som styrelseledamöterna kunde medge rörde sig om själva resekostnaden men även persedlar i övrigt.

Efter nödåren, 1845–1852, minskade Irlands befolkning och härigenom efterfrågan av brukbar jord. Kraven på fattigvården att bistå emigrationsresor reducerades men blev åter aktuella i slutet av 1870-talet genom en ny agrar kris.⁸² Under tidigt 1880-tal påtalade Gladstone-administrationen fördelar med assisterad emigration som en lösning på det återkommande problemet med nöd och överbefolkning.⁸³ Fattigvårdsstyrelsen betalade

⁷⁷ Moran, 2004, s. 80.

⁷⁸ 1847 infördes även den så kallade "Gregory Clause" som förbjöd understöd i hushåll som omfattade en kvarts tunnland om den inte avstods till aktuell innehavare. Detta i en tid av massvräkningar i Irland. Miller, 1985, s. 287.

⁷⁹ Miller, Kerby A., *Emigrants and exiles: Ireland and the Irish Exodus to North America*, Oxford University Press, Oxford, 1985, s. 295–296. Mellan 1856 och 1906 sändes omkring 25 000 individer med stöd av den irländska fattigvårdslagstiftningen. Tilläggas ska att privata initiativ från jordägare, välgörare och föreningar bidrog med enorma summor och Australien mottog omkring 116 500 emigranter mellan 1847 och 1870. Miller, 1985, s. 356.

⁸⁰ Crossman, 2006, s. 11. Moran, 2004, s. 129. År 1842 var Irland indelat i 130 enheter och i varje fanns arbetshus eller var under konstruktion. Om etablerandet av arbetshuset, se Moran, 2004, 123.

⁸¹ Miller, 1985, 282. Jfr s. 284 under den stora hungersnöden i Irland, 1845–1849, tvingades fattigvården ge efter på kravet och erbjuda fattigvård till folk utanför institutionerna. Se även, Crossman, 2006, s. 10 ff.

⁸² Moran, 2004, s. 159 och 161 ff.

⁸³ Moran, 2004, s. 168 ff.

mellan åren 1881 och 1885 resan för 7 500 utfattiga irländare och intagna på arbetshus.

Miller menade att detta upprörde den mer burgna amerikansk-irländska opinionen eftersom utvandarna beskrevs som ”indolent, vicious, crippled” och flera kvinnor som prostituerade⁸⁴ och ogifta mödrar.⁸⁵ Möjligheten att få assisterad emigration mottogs däremot inte sällan av de berörda med tillfredsställelse enligt Miller.⁸⁶ Georges Nicholls utgav verket *A History of the Irish Poor Law* år 1856. Han menade att fattigvårdslagstiftning var nödvändig:

”as a first step toward bringing about improvement in the habits and social conditions of the people. Without such improvement, peace, good order, and security cannot exist in Ireland; and without these, it is vain to look for that accumulation of wealth, and influx of capital, which are necessary for developing its resources, agricultural and commercial, and for providing profitable employment for the population.”⁸⁷

Följderna av den irländska massutvandringen lät inte vänta på sig och bör även betraktas i ljuset av den omfattande deportation av dömda brottslingar från Storbritannien.⁸⁸ I en artikelserie i *North American Review*, översatt i *Aftonbladet*, diskuterades behovet av skärpt kontroll av emigranterna. Runeby summerade artiklarna som misstänkliggjorde:

”[...] den engelska regeringen för att systematiskt skicka över fattiga och hjälpbehövande, t.o.m. brottslingar, till USA. Framför allt skulle man i England frukta irländarna och deras nöd och vilja förhindra deras överflyttning till England genom att låta dem försvinna till Amerika. Man önskar på detta sätt ’avvända de menliga följderna av Englands fattiglagar’.”⁸⁹

Amerika översvämmas av ”utländskt elände”, hävdade artikelförfattarna, på bekostnad av förtjänta emigranter.⁹⁰ Uttalanden som dessa var väl-

⁸⁴ Se några kvinnoöden mer specifikt, Moran, 2004, s. 131.

⁸⁵ Miller, 1985, s. 401.

⁸⁶ A.a., s. 303. Jag har medvetet valt att inte diskutera individens upplevelse av emigrationsbistånd, dvs. om emigranten ansåg bidraget som frivilligt i termer av en möjlighet till nystart eller som tvång, eftersom tillämpade källor här inte besvarar den frågan.

⁸⁷ Crossman, 2006, s. 9. Citat från 1856, s. 168.

⁸⁸ Moran, 2004, s. 209 ff. Nedgången av antalet assisterade emigranter är avhängigt den negativa attityden mot verksamheten mot slutet av 1800-talet mottagarländerna.

⁸⁹ Runeby, 1969, s. 108. Artikelserien publicerades även i *Aftonbladet* 5, 13 och 14 november 1835.

⁹⁰ Runeby, 1969, s. 108.

kända för Barton som framhöll att den irländska befolkningen fick ett kärvarare mottagande än den svenska. Periodvis synliggörs fientliga falanger konkretiserade bland annat i amerikansk invandringspolitik genom att några kolonier stoppade "invandringen av kriminella och fattiga".⁹¹ Redan på 1830-talet stämplades invandrande européer som "avskrapet från Europas fattighus och fängelser".⁹² Omvittnat var "Know-nothing-partiet" som var starkt invandringsfientligt. Barton menade dock att rörelsens fientlighet i synnerhet drabbade den katolska invandringen.⁹³ Svenskarna lockades i högre grad initialt av homestead-lagen medan irländarna bosatte sig i städerna och där blev en synlig folkgrupp.⁹⁴ Barton menade att svenskar inte blev lika negativt, stereotypt behandlade som irländarna blev.⁹⁵

Protektionistiska lagars påverkan på emigrationen har relevans för utvecklingen. Barton framhöll vikten av att se Irland som en del av Storbritannien och den långa merkantilistiska kolonialepok som pågick fram till början av 1800-talet.⁹⁶ För Storbritannien som kolonialmakt innebar merkantilismen att man strävade efter att infoga kolonierna i moderlandets ekonomi. Storbritannien liberaliserade skyddslagar och industrialiseringen sköt fart betydligt tidigare än i Sverige genom större utrymme för handeln, företagande och rörelsefrihet för medborgarna. Rester av merkantilismens regelsystem och skyddslagar fanns längre kvar i Sverige som var en jordbruksekonomi och där det stora industriella genombrottet inte kom förrän under senare hälften av 1800-talet. Enligt merkantilismen hörde folkmängden till nationens tillgångar och var ett mått på landets rikedom. En ökande folkmängd betraktades som en tillgång för landet och var en väl förankrad del i den svenska rättskulturen. Tendensen i Storbritanniens industrisamhälle förbyttes i det närmaste i motsatt strategi och de fattiga massorna sågs som en samhällsfara.⁹⁷

⁹¹ Norman, och Runblom, 1980, *Amerikaemigrationen*, Bohusläningens AB, Uddevalla, 1980, s. 157.

⁹² Norman, och Runblom, 1980, s. 157.

⁹³ Samtal 2011-08-01. Se även Berggren, 1966, s. 69 ff.

⁹⁴ Samtal 2011-08-01

⁹⁵ Samtal 2011-08-01.

⁹⁶ Samtal 2011-08-01.

⁹⁷ Irland hade inte samma industrialiseringsgrad. I Crossman, 2006, s. 37, diskuteras fattigvårdssystemet i sitt sammanhang, bland annat hur utvecklingen i Irland förhåller sig till industrialiseringen i England.

9 Några avslutande tankar om emigrationsexport

I detta bidrag har jag försökt lyfta fram två knäckfrågor rörande den analyserade problematiken. Den ena handlar om att ta ställning till huruvida det går att se tendenser av en svensk och en irländsk rättskultur när det gäller "emigrationsexport". De här behandlade källorna och förda diskussionerna tyder på detta och visar bland annat att det på den politiska, lagstiftande och mediala arenan återfanns ett mer protektionistiskt förhållningssätt som grund för det svenska systemet.

Massutflyttningen blev en offentlig dragkamp på de aktuella arenorna. Under 1840-talet synliggörs rättspolitiskt kraftiga skiljelinjer mellan å ena sidan liberala och å andra sidan konservativa krafter, medan vid sekelskiftet råder konsensus avseende behovet av att emigrationen kontrolleras. När emigrationsutredningen tillsattes år 1903 rådde således i det närmaste full politisk enighet i frågan. Utredningens förslag att skärpa reglerna fick dock inte genomslag. Orsaken var att utvandringen inte längre hade samma intensitet. De rösterna som höjdes för utökad emigration, i synnerhet för att minska belastningen på fattigvården, var inte längre tongivande. Det irländska motståndet mot emigration var inte lika starkt, vilket inte minst kom till uttryck genom det lagstadgade assisterade biståndet till utblottade emigranter.

1840-talet betraktas ofta som decenniet för liberalismens genombrott i Sverige. Det synliggörs i allmänhet genom avregleringar som ökade individens rörelsefrihet. Ett mer restriktivt förhållningssätt till utvandring är dock uppenbart i Sverige jämfört med den irländska utvandringen av fattiga och ibland kriminella till Nordamerika, vilken fick uttryckligt stöd i lag. En förklaring som diskuteras i detta bidrag är att merkantilismen höll ett fastare grepp om Sverige där befolkningen betraktades som en ekonomisk tillgång. Den merkantila opinionen hade svängt tidigare i industrialismens Storbritannien som systematiskt befolkade erövrade kolonier.

I svensk rättskultur legitimerades inte assisterad emigration offentligt i linje med stadgandena i den irländska fattigvårdslagstiftningen. Källorna indikerar dock en social- och kriminalpolitisk hybrid i Sverige i syfte att göra sig av med "oönskade" samhällsmedborgare med hjälp av emigrationsbidrag till Nordamerika. Restriktiva regelverk har nationellt tjänat som kontrollverktyg för att förhindra skev lokal försörjningsbörda, dvs. de har begränsat möjligheterna för en socken att skjuta över ansvaret för dem som var skrivna på socknen till andra socknar.

Den andra frågan fokuserar på vilka de "önskade elementen" var som lokalsamhället ville kontrollera och eventuellt bli kvitt. Kontentan är att det inte oväntat var de obemedlade i samhället som var föremål för åtgärderna. Det förekom att de som utvandrade från Sverige beskrevs som lata, försupna och kriminella: en börda för samhället. Barton menar att inställningen till irländarna som utvandrade var än mer stigmatiserande, kanske genom att det officiellt var just de fattiga och kriminella som gick på export. Katolska irländare mötte även ett större motstånd från främlingsfientliga krafter i Nordamerika.

Här sker inget försök att fastslå begreppet "icke önskvärda element" motsvarande innebörden i de citerade irländska kriterierna i fattigvårdslagen, 1938, XLI. I stället har personer som betraktats som utfattiga eller kriminella diskuterats såsom en belastning för samhället, genom att de förekommit i fattigvårdsstyrelsens protokoll. Urvalet är medvetet för att få ett användbart jämförelsematerial i förhållande till den irländska lagen. Även om alla val påverkar resultatet: så ger dock fattigvårdsstyrelsens protokoll en bild av individen bakom understödet. Protokollen ger en inblick i fattigvården och hur detta verktyg användes som en kontroll av dem som befarades ligga samhället till last. Avvisanden av bidragsbehövande var rutinuppdrag för sockenstämman. Hanteringen utgör således ett aktivt och av myndigheterna strategiskt val för att inte belasta fattigvården i Sverige.

I arbetet diskuteras fyra fall där den lokala fattigvårdsstyrelsen beslutat om emigrationsbidrag och paralleller har dragits till assisterad emigration. Den lagstadgade processen i Irland visar flera likheter som här har diskuterats med den verksamhet som förekom i fattigvårdsstyrelserna i Sverige. I svensk forskning har förekomsten av villkorade emigrationsbistånd berörts i en bisats och då utan ansats till ett komparativt perspektiv på problematiken. En anledning till att problematiken inte har undersökts i någon större utsträckning är sannolikt den tidskrävande analys av källmaterial som krävs för att identifiera aktuella bidragstagare. En kvantifiering av källmaterialet skulle innebära en omfattande forskningsinsats på grund av här diskuterad käll- och definitionsproblematik.

Både de svenska och de irländska myndigheterna hade ett pragmatiskt förhållningssätt till massutvandringarna, och det intagna förhållningssättet var inte statiskt under den studerade perioden 1840–1903. Assisterad emigration diskuteras i bidraget utifrån ett rättskulturellt förhållningssätt som visar de irländska myndigheternas officiella och offensiva hållning till den växande nödlidande befolkningen och de svenska myndig-

heternas mer protektionistiska hållning med lokala och dolda agendor. Resultatet av min analys stärker härigenom Beijboms uttalanden om att emigrationsbidrag även var en realitet i Sverige inom fattigvården och användes i förhållande till individer som var eller befarades bli en belastning för socken.